

Türkiye'nin Demografik Geçiş Sürecine Genel Bir Bakış

Ahmet ARSLAN¹

Özet

Türkiye bugün 79 milyonu aşan nüfusa sahip ve 2025 yılı öngörüsü ile 85 milyon nüfuslu bir ülke durumundadır. Nüfus artış hızı son otuz yılda yavaşlamış ve ekonomik olarak gelişmiş ülke seviyelerine yaklaşmıştır. Kadın başına net yenilenme hızı 1990 yılından 1,32'den günümüze 1,05 seviyesinin altına düşmüştür. Bütün göstergeler demografik geçiş döneminin hemen hemen sona erdiğini işaret etmektedir. Türkiye demografik değişimi ekonomik ve sosyal hayatta bir dizi sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu demografik değişim, Türkiye'de ekonomik ve sosyal planlamanın temel varsayımlarını değiştirmek zorundadır. Dinamik bir nüfus yapısını korumak doğurganlık hızının artırılması ile değil, miktarla/kantiteyle ilgili ciddi bir zihniyet değişikliği ile mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demografik Geçiş, Doğurganlık, Nüfus Yenilenme Hızı, Yaşlanma

An Overview of Turkey's Demographic Transition Process

Abstract

Turkey has a population of over 79 million and a population of more than 85 million projected in 2025. The population growth has slowed in the last thirty years and converges to developed countries' levels. The net reproduction rate of population per woman has decreased from 1.32 in 1990 to a level of 1.05 daily. All indicators indicate that the Turkish demographic transition period has almost completed. Turkey's demographic transformation is thought to lead to a number of problems in economic and social life. Therefore, this demographic transformation has to alter the basic assumptions of economic and social planning in Turkey. Protecting a dynamic population structure may be possible with a serious mentality change in quantity, not by increasing the fertility rate.

Keywords: Demographic Transition, Fertility, Reproduction Rate of Population, Ageing

GİRİŞ

Şüphesiz Türkiye büyük bir demografik değişim geçirmektedir. Nüfus artış hızı son otuz yılda yavaşlamış ve ekonomik olarak gelişmiş ülke seviyelerine yaklaşmıştır. Bütün göstergeler demografik geçiş döneminin hemen hemen sona erdiğini işaret etmektedir. Net nüfus yenilenme hızı 2010 için 2,08 hesaplanmıştır (TÜİK, 2011). Nüfus yenilenme hızı, 2000'li yıllarda yaşanan hızlı düşüşün ardından kabaca "her ailenin 3 çocuk sahibi olması" önerisiyle dile getirilen bir hamle ile kısmen toparlanmış, 2015 yılında yeniden düşüşe geçmiştir. 2016 yılında ise 2,10 olarak sınır değeri elde edilmiştir. Bundan sonra nüfus ancak kendini yeniden üreten bir hızla artacak, sabitleşmeye

¹ Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

doğru gidecektir. En önemli gelişme nüfusun yaş yapısında yaşanmaktadır. Gençlerin toplam nüfus içindeki payı düşmektedir. Çalışma çağı nüfus (15–64 yaş grubu) artmaktadır ve artmaya devam edecektir. Yaşlı (65 ve üzeri yaş grubu) nüfus ise sürekli artmaktadır. Yaşlanma eğilimine giren bir ülkenin yöneticilerinin önerileri kısmen haklı görülebilse de nüfus baskısı ve bu artan nüfusun katlanan tüketiminin yarattığı “kısıtlı kaynaklar” sorunu karşımıza çıkmaktadır.²

Türkiye bugün 79 milyonu aşan nüfusa sahip ve 2025 yılı öngörüsü ile 85 milyon nüfuslu bir ülke durumundadır. Kadın başına net yenilenme hızının 1990 yılından 1,32’den günümüze 1,05 seviyesinin altına düşmesi insanı/emeği işgücü/meta olarak gören bir anlayış için son derece kaygı vericidir. Zira nüfus yaşlanma eğilimine girmiştir. Türkiye demografik değişiminin ekonomik ve sosyal hayatta bir dizi sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Bunlardan bir tanesi sosyal güvenlik sistemi üzerindeki maliyet baskısıdır. Genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen Türkiye, Dünya Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri arasında en maliyetli sosyal güvenlik sistemine sahip ülke durumundadır. 1 emeklinin ücreti yaklaşık 5 çalışan tarafından karşılanmaktadır (OECD, 2015). Nüfusun genç yapısının yaşlılığa doğru evrilmesi bu maliyetin düşürülmesi hedefinin önündeki en büyük engellerden birisidir.

Bu çalışma Türkiye’nin demografik yapısının ve ülkedeki nüfus hareketlerinin incelenmesi ile ekonomik ve sosyal planlama alanında nelerin yapılması gerektiğine bir ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışma verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dünya Bankası ve OECD araştırmalarından elde edilmiştir.

TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI

1. Türkiye Nüfusunun Genel Panoraması

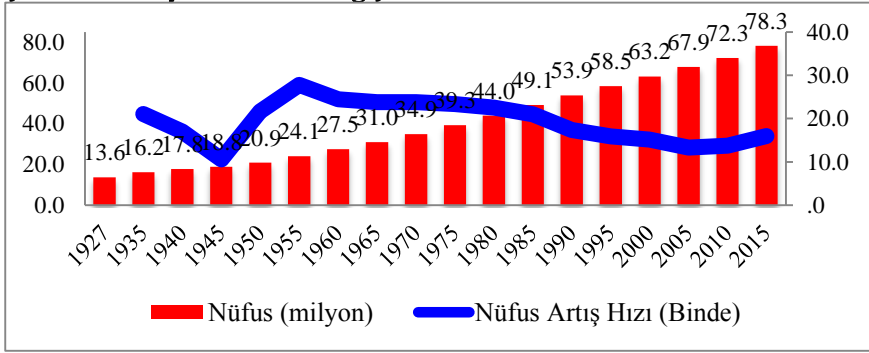
Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkenin nüfusu 13 milyon kadardı, bugün ise 78 milyonu aşmıştır. 2025 yılında 85 milyonun üzerinde olması beklenmektedir. Bu kesintisiz artış hızlı doğurganlık artışı ile beraber ülkenin bir daha büyük savaşlar içerisine girmemiş olmasından ileri gelmektedir.

² Bu konuda yeryüzünün kendini yenileme kapasitesini ölçmekte kullanılan “Ekolojik Ayak İzi” verilerine önem vermekteyiz. Global Footprint Network tarafından hesaplanan 2013 verilerine göre Dünyanın toplam ayak izi kişi başı 2,87 iken, toplam biyokapasitesi ise 1,71’dir. Bu veriler mevcut tüketimle yeryüzü kaynaklarının yenilemesinin mümkün olmadığını ve tükenişe doğru yol aldığını göstermektedir. Türkiye verileri de benzer bir eğilimdedir. Toplam ayak izi kişi başı 3,19 iken, biyokapasitesinin 1,47 olması doğal kaynakların daha hızlı tükendiğine işaret etmektedir. Daha ayrıntılı bilgiler için; “Global Footprint Network, National Footprint Accounts 2017” (<http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/>) (erişim: 28.07.2017).

1930-35 yılları arasında kadın başına çocuk sayısı ortalama 7,1 olmuş, yıllık nüfus artışı ise % 2,0 olarak gerçekleşmiştir.

1960'lı yılların ortalarına kadar nüfus politikaları ülkenin nüfusunu artırmayı amaçlamıştır. 1950'li yıllarda nüfus artış oranı %2,8 ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 1960 yılı nüfusu yaklaşık 28 milyondur. Nüfusun 35 yılda iki katına çıkması söz konusu olmuştur. 1965 yılından itibaren ise doğurganlık oranının düşürülmesine yönelik aile planlaması programları hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Nüfus artışı kesilmese de doğurganlık oranında 70'li yıllarda başlayan hızlı düşüş nüfus artış hızını yavaşlatmıştır.³ Nitekim nüfus artışının bir diğer faktörü doğuştan beklenen yaşam süresi ortalamalarının giderek artmasıdır. 1980 öncesi 60 yaş dolaylarında gezen bu ortalama 1990 yılında 67,4'e ulaşmıştır.

Şekil 1. Türkiye'de Nüfus Değişimleri

Kaynak: World Bank (2017) World Databank Health Nutrition and Population Statistics ve TÜİK (2017).

Görüldüğü gibi Türkiye'deki nüfus artış hızının 1960'lardan başlayarak sürekli olarak azalmasına karşın, nüfusun büyüklüğü sürekli olarak artmıştır. 1980 yılında 45 milyona yaklaşan, 1990'da 56 milyonluk bir nüfus vardır. Türkiye'de 1996 yılında nüfus 60 milyon, 2007'de 70 milyon eşimini geçmiştir. 2017-2018 yılları arasında ise nüfusun 80 milyon eşimini aşması beklenmektedir. 2050 yılında 93-106 milyon nüfuslu bir Türkiye tahminleri yapılmaktadır (Hoşgör, Ş.; Tansel, A. 2010; TÜİK, 2012).

Öte yandan 1990'lı yıllarda yıllık nüfus artış oranı %2'nin altına düşmüştür. Bu düşüşler günümüze kadar devam etmiştir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 2016 yılında nüfus artış oranı % 1,35 olarak kaydedilmiştir. 2013-2075 nüfus projeksiyonlarına göre 2019'da ise %1'in

³ TÜSIAD'ın 1999 tarihli "Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri" adlı raporunda devletin nüfus planlaması politikalarının nüfus artışına ve sonrasında doğurganlık oranı azalmasına doğrudan etkisinin çok önemsiz olduğu ortaya konmuştur.

altına düşmesi beklenen nüfus artış oranı nüfus politikaları ile biraz daha ötelenmiş görünmektedir.

Tablo 1. Türkiye Demografik Göstergeler

Yıllar	Yıl ortası nüfus ('000)	Nüfus artış hızı (%)	Net yenileme hızı (kadın başına)
1950	20 947	21,7	-
1955	24 065	27,8	-
1960	27 755	28,5	-
1965	31 391	24,6	-
1970	35 605	25,2	-
1975	40 348	25,0	-
1980	44 737	20,7	-
1990	50 664	24,9	1,32
1995	56 473	17,2	1,20
2000	64 729	14,5	1,11
2005	68 861	12,6	1,04
2010	73 723	14,1	0,99
2015	78 741	13,6	1,02
2020	82 077	9,7	0,97
2025	85 407	7,7	0,95

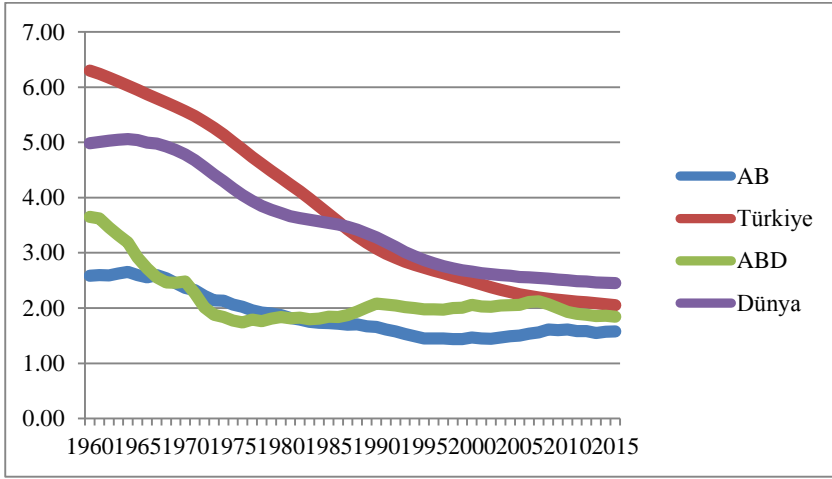
Kaynak: TÜİK (2017), Dünya Nüfus Günü 2017; World Bank (2017); TÜİK (2012), Nüfus Projeksiyonları, 2013-2075.

Avrupa Birliği'nde nüfus artış oranı 1970 yılında %0,53 iken 2015'te %0,30 olarak gerçekleşmiştir. ABD'de %1,16'den %0,73'a düşmüştür. Dünya ortalaması nüfus artış oranları ise 1970 yılında %2,09, 2015'te %1,86 olmuştur.

Nüfus artışına rağmen demografik kaygılar doğurganlık oranlarının düşmesi ve beraberinde nüfus yenilenme hızının azalması ile nüfusun yaşlanma eğilimine girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Zira Türkiye'de toplam doğurganlık hızı şaşırtıcı bir hızla düşmüştür. 1945-50 döneminde 6,9 olan toplam doğurganlık hızı 60'lı yıllarda kadın başına 6'nın altına inmiştir. Bu hızlı düşüş ile 1990 yılında doğurganlık oranı 3 olarak gerçekleşmiştir. 2000'lerin ortalarında ise bu oran nüfusun yenilenme hızı olan 2,1'e seviyesine inmiştir.

Avrupa Birliği'nde doğurganlık oranı 1960 yılında 2,58 iken 2015'te 1,58 olarak gerçekleşmiştir. ABD'de 3,65'ten 1,84'e düşmüştür. Dünya ortalaması doğurganlık oranları ise 1960 yılında 4,98, 2015'te 2,45 olmuştur.

Şekil 2. Kadın Başına Toplam Doğurganlık Oranları

Kaynak: World Bank (2017).

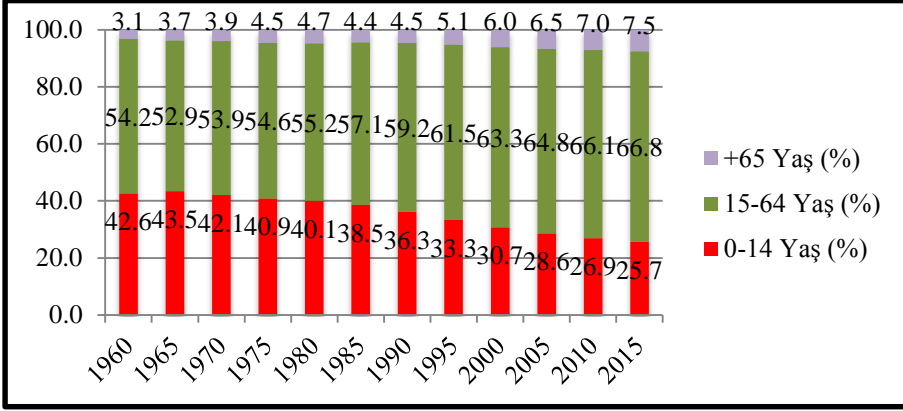
Demografik Dönüşüm Kuramına⁴ göre bütün toplumlar kaçınılmaz olarak doğurganlık ve ölümlülük hızlarının yüksek olduğu bir aşamadan her ikisinin de düşük olduğu bir aşamaya dönüşüm yapacaklardır. Türkiye bu demografik geçiş sürecini neredeyse tamamlamış durumdadır. Yüksek doğurganlık-yüksek ölüm hızı durumundan başlayıp kontrollü düşük doğurganlık-düşük ölüm hızı durumuna ulaşan bu geçiş süreci Avrupa ülkelerinin çoğunda yüz yıl almışken Türkiye aynı süreci onlara göre yarı zamanda tamamlamıştır (TÜSİAD, 1999).

2. Türkiye'nin Yaş Yapısındaki Değişimler

Bir önceki bölümde ortaya konulan nüfusun yaşlanma eğilimi üç ana yaş grubunun genel nüfusa oranının yıllar arasındaki değişimiyle de gözlenebilmektedir. Doğuşta beklenen yaşam sürelerinin artışı ve de nüfus yenilenme hızının düşmesi sonucu 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı ciddi bir şekilde düşmüştür. 15-64 yaş grubunun payı ise aynı şekilde artmıştır. En yaşlı grubun toplam nüfus içindeki payı 1960 seviyesine göre günümüzde 2,5 katına çıkmıştır.

4 Klasik demografik dönüşüm kuramının sistematik hale gelmesi 1940'lı yılların sonunda ve 1950'li yılların başında Frank W. Notestein'in çalışmalarıyla birlikte olmuştur. Notestein tarafından geliştirilen ve sonrasında da yaygın olarak kullanılan demografik dönüşüm modeli üç aşamalıdır. Dönüşümün ilk aşamasında hem doğum hem de ölüm hızları yüksektir. Nüfus artış hızı asgari düzeylerde. Bu aşama sanayileşme aşamasına öncesine tekabül etmektedir. Dönüşümün ikinci aşamasında, sanayi devriminin sonucu olarak iyileşen sağlık ve yaşam koşullarının etkisi ile ölüm hızları düşmeye başlamakta; doğum hızlarındaki düşüş onu gecikmeli olarak takip etmektedir. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. Dönüşümün son aşamasında ise doğum ve ölüm hızları çok düşük düzeylere inmektedir. Bu aşamada da nüfus artış hızı asgari düzeydedir. Bakınız Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2010).

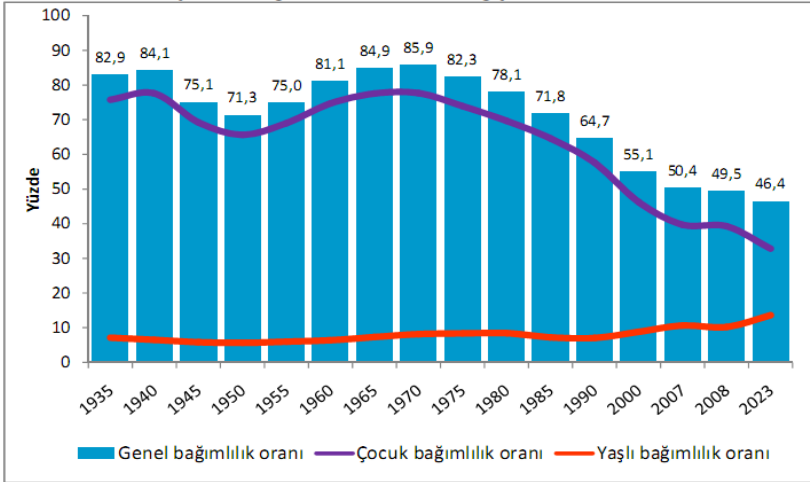
Şekil 3. Türkiye’de Nüfusun Geniş Yaş Gruplarına Göre Değişimi

Kaynak: World Bank (2017).

Şekil 4’te verilen bağımlılık oranlarına göre, çalışma çağı nüfusu üzerindeki bağımlılık baskısının giderek azalmakta olduğu gözlenmektedir. 15-64 yaş grubundaki çalışma çağı nüfus tarihi zirvesindedir. Her 100 çalışma çağındaki nüfus başına günümüzde 49 nüfus düşmektedir. Bu rakam 1980 yılına kadar %80’lerde dolaşan bağımlılık oranında yaşanan çarpıcı düşüşü vermektedir. Yapılan nüfus projeksiyonları bu düşüşün süreceğini ortaya koymaktadır. Doğurganlık hızının azalması genel bağımlılık oranlarının düşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Grafikte çalışma çağı nüfusunun çocuk bağımlılık oranının düşmekte olduğu, buna karşın yaşlılık bağımlılık oranının artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

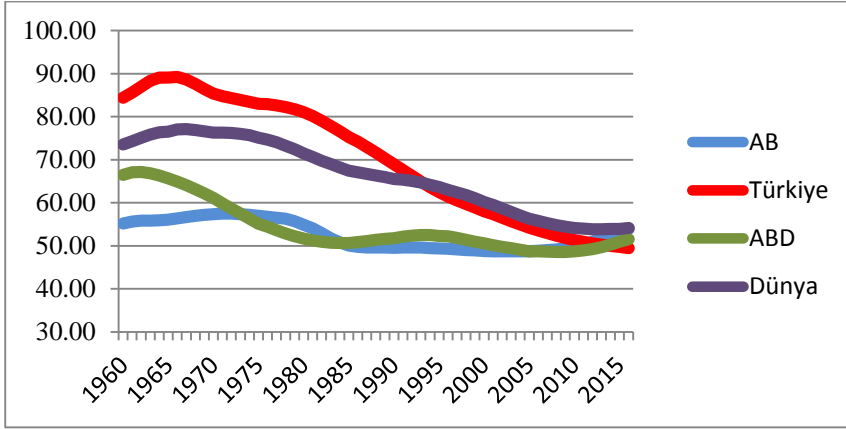
Şekil 4. Bağımlılık oranlarının değişimi, 1935-2023

Kaynak: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (2010).

Avrupa Birliği'nde bağımlılık oranı 1960 yılında %55 iken 2016'da %54 olarak gerçekleşmiştir. ABD'de bağımlılık oranı %66'dan %51'e düşmüştür. Erken sanayileşmiş ülkelerde çalışma çağındaki nüfusa bağımlılık oranları 80'li yıllar ile birlikte yatay bir seyir almışken, diğer ülkelerde düşüş eğilimi hızı azalsa da sürmektedir. Dünya ortalaması bağımlılık oranları 1960 yılında %74, 2016'da %54 olmuştur.

Şekil .5 Karşılaştırmalı Yaş Bağımlılık Oranları 1960-2015

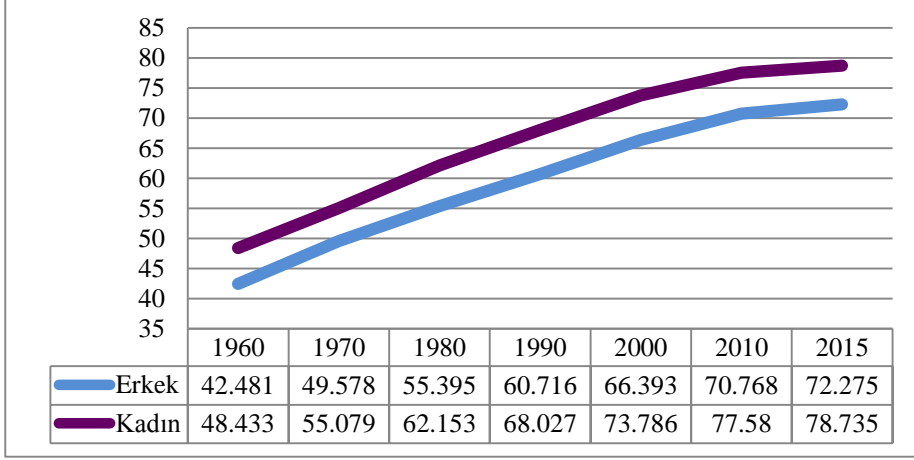

Kaynak: World Bank (2017).

Daha önce değindiğimiz gibi, yaşlılık bağımlılık oranında görülen artışın bir diğer nedeni doğuştan yaşam beklentilerinin yükselmesidir. 1970'li yıllara kadar 50 yılın altında kalan ortalama yaşam sürelerinin 2014 yılında 75 yılın üstüne çıkmıştır. Bu yükselişin zaman içinde devam edeceği hesaplanmaktadır.

Avrupa Birliği'nde doğuştan yaşam beklentisi 1960 yılında 69,6 yıl iken 2015'te 81,1 yıl olarak hesaplanmıştır. ABD'de son 50 yılda 70 yıldan 78,7 yıla yükselmiştir. Dünya ortalaması ise 1960'da 52,6 iken 2015 yılında 71,7 yıl olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 6. Doğuştaki Yaşam Beklentilerindeki Değişimler

Kaynak: World Bank (2017).

SONUÇ

Türkiye büyük bir demografik değişim geçirmektedir. Nüfus artış hızı son otuz yılda yavaşlamış ve ekonomik olarak gelişmiş ülke seviyelerine yaklaşmıştır. Bütün göstergeler demografik geçiş döneminin hemen hemen sona erdiğini işaret etmektedir. Nüfus yenilenme hızı 2016 için kadın başına 2,10 hesaplanmıştır. Bundan sonra nüfus ancak kendini yeniden üreten bir hızla artacak, sabitleşmeye doğru gidecektir. En önemli gelişme nüfusun yaş yapısında yaşanmaktadır. Gençlerin toplam nüfus içindeki payı düşmekte, yaşlı (65 ve üzeri yaş grubu) nüfus ise sürekli artmaktadır. Bununla birlikte yaşlı nüfusun oranı hala düşüktür ve çalışma çağı nüfusun sürekli artış kaydetmesi bir fırsat sunmaktadır.

Kadın başına yenilenme hızınının 1990 yılından gün 2,68'den günümüze nüfus yenilenme hızı sınır değeri olan 2,10'a düşmesi ve de düşüşün hızla süreceği projeksiyonları insanı/emeği işgücü/meta olarak gören bir anlayış için son derece kaygı vericidir. Zira nüfus yaşlanma eğilimine girecektir. Türkiye demografik değişimi ekonomik ve sosyal hayatta bir dizi sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Bunlardan bir tanesi sosyal güvenlik sistemi üzerindeki maliyet baskısıdır. Genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen Türkiye, OECD ülkeleri arasında en maliyetli sosyal güvenlik sistemine sahip ülke durumundadır. Nüfusun genç yapısının yaşlılığa doğru evrilmesi bu maliyetin düşürülmesi hedefinin önündeki en büyük engellerden birisidir.

Dolayısıyla bu demografik değişim, Türkiye'de ekonomik ve sosyal planlamanın temel varsayımlarını değiştirmek zorundadır. Dinamik bir nüfus yapısını korumak doğurganlık hızının artırılması ile değil, miktarla/kantiteyle ilgili ciddi bir zihniyet değişikliği ile mümkün olabilecektir. Bu noktada verimlilik artışı ve insan kaynaklarının niteliğini yükseltme ile özellikle kadınların olmak üzere aktif nüfusun çalışma hayatına katılımının artırılması nüfusun yaşlanması sorunu için öncelikle hedeflenmesi gereken programlardır. Çalışma hayatındaki nüfusun tarihi zirveye çıktığı bir dönemde bu fırsat kaçırılmamalıdır. Bu hedeflere ulaşmada insan odaklı eğitimden teknolojiye pek çok alanda politikalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, Y. (2016), Türkiye beşeri ve ekonomik coğrafyası, (Ed. Serkan Doğanay; Mete Alım), Türkiye'nin Nüfus Coğrafyası, Pegem Akademi, s. 1-56, Ankara.
- ÇUHADAR, S. G. & LORDOĞLU, K. (2016), Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Yaşlanma ve Sorunlar, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (54), s.63-80.
- DANIŞ, D. (2014), Demografi: Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış (Ders Notları), <http://www.acikders.org.tr/mod/resource/view.php?id=3054> (erişim tarihi: 23.05.2017).
- ERYURT, M. A., BEŞE CANPOLAT, S., & KOÇ, İ. (2013), Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 46, Sayı 4, s. 129-156.
- GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2017), National Footprint Accounts. (<http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/>) (erişim: 28.07.2017).
- GÜNEŞ, P. M. (2016), The impact of female education on teenage fertility: evidence from Turkey. The BE journal of economic analysis & policy, 16(1), 259-288.
- HACETTEPE NÜFUS ETÜTLERİ ENSTİTÜSÜ (2010), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Ankara.
- HOŞGÖR, Ş. & TANSEL, A. (2010), 2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim, İstanbul.

- İÇDUYGU, A. (2014). Turkey's Migration Transition and its Implications for the Euro-Turkish Transnational Space. *Global Turkey in Europe II*, 81.
- JAKOVLJEVIC, M. M. & Laaser, U. (2015), Population aging from 1950 to 2010 in seventeen transitional countries in the wider region of South Eastern Europe.
- OECD (2015), Pensions at a Glance, OECD Publishing, Paris. (www.oecd.org/els/social/pensions/PAG) (erişim: 21.06.2017). Sosyal Güvenlik Kurumu (2016), <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>, (erişim: 23.12.2016).
- ŞAHİN, S, (2008), Avrupa Birliğinde Demografik Dönüşümler ve Türk Nüfusun Geleceği, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 12, Sayı 2, Ankara.
- TÜİK (1995), The Population of Turkey, 1923-1994: Demographic Structure and Development, Yayın No: 1716, Ankara.
- TÜİK (2010), Demografik Göstergeler. (http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=11) (erişim: 27.07.2017).
- TÜİK (2011), Doğum İstatistikleri, 2010. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8615>) (erişim: 28.07.2017).
- TÜİK (2012), Nüfus Projeksiyonları, 2013-2075.
- TÜİK (2013), Doğum İstatistikleri, 2012. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13618>) (erişim: 28.07.2017).
- TÜİK (2015), Doğum İstatistikleri, 2014. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18621>) (erişim: 28.07.2017).
- TÜİK (2017), Doğum İstatistikleri, 2016. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24647>) (erişim: 28.07.2017).
- TÜİK (2017), Dünya Nüfus Günü 2017. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24639>) (erişim: 28.07.2017).

- TÜSİAD (1999), Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, İstanbul.
- UNESCAP (2003), Country Report of Turkey for The Fifth Asian and Pacific Population Conference. (www.unescap.org/esid/) (erişim: 17.12.2016).
- UNITED NATIONS (2010), World Population Prospects - 2008 Revision.
- UNITED NATIONS (2013), World Population Ageing 2013.
- UYANIK, Y. (2017), Nüfus Yaşlanmasının İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 72-94.
- WORLD BANK (2017), World Databank Health Nutrition and Population Statistics. (<http://data.worldbank.org/>) (erişim: 03.08.2017).